

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Linguistica 16 (2021)

ISSN 2083-1765

DOI 10.24917/20831765.16.7

Ewa Horyń

ORCID 0000-0001-5549-5977

Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków, Polska

Nazwy własne podziemnych wyrobisk w żupach krakowskich (XVI–XVIII w.)

Słowa kluczowe: nazwy własne wyrobisk solnych, instrukcje górnicze w XVI–XVIII w., żupy krakowskie, Bochnia, Wieliczka

Keywords: proper names of salt excavations, mining instructions in 16th-18th centuries, Cracow Saltworks, Bochnia, Wieliczka

Żupami krakowskimi określa się dwa główne obiekty produkcyjne, a mianowicie warzelnie i kopalnie soli w Bochni i Wieliczce. Zostały one utworzone na podstawie statutu króla Kazimierza Wielkiego w 1368 r., który ustanowił nad nimi żupnika (por. Warcholik 1952: 15). Obydwa przedsiębiorstwa salinarne do 1772 r. stanowiły własność panującego w Rzeczypospolitej. Lata późniejsze przypadły na czasy zaboru austriackiego. Przejście żup krakowskich pod administrację austriacką zakończyło ostatecznie trwający kilka wieków okres królewskiej gospodarki, co wiązało się z licznymi zmianami w wielu dziedzinach życia wielicko-bocheńskich kopalń. Zapoczątkowało również pewne zmiany w zakresie górniczym, chociaż zasadnicze przeobrażenie przyniósł dopiero wiek XIX, który dzięki zastosowaniu nowych sił napędowych otworzył kolejny etap w rozwoju podkrakowskich kopalń (por. Keckowa 1969: 8). Od 1918 r. zarówno produkcja soli, jak i handel nią stanowiły monopol państwowy.

Podczas ekskercpcji materiałów źródłowych dotyczących żup krakowskich oraz prowadzenia badań nad polską leksyką z zakresu górnictwa solnego narodził się pomysł opracowania nazw własnych związanych z przestrzenią żupną. Dodatkowo, asumptem do podjęcia badań związanych z opisem nazewnictwa geograficznego w odniesieniu do struktury środowiska górniczego był fakt, iż status onimiczny nazw podziemnych wyrobisk nie został w ogóle opracowany pod względem językoznawczym. Zagadnienie to było natomiast przedmiotem opisu badaczy kultury materialnej i znawców techniki górniczej.

Do analizy zostały wybrane teksty *Instrukcji górniczych dla żup krakowskich z XVI–XVIII wieku*, które ze względu na swoje bogactwo historyczno-leksykalne, potwierdzone przez historyków kultury materialnej czy techniki górniczej, zawierają ciekawy materiał językowy. W skład instrukcji wchodzi 30 dokumentów, większość

z nich stanowią lustracje, wykazy remanentów, różnego rodzaju księgi rachunkowe, obejmujące szczegółowe wykazy dochodów i wydatków żup – wielickiej i bocheńskiej. Warto dodać, iż źródła te powstawały w ścisłym związku z postępowaniem produkcyjnym podkrakowskich kopalń, stanowią zatem podstawę do badań całej gospodarki żupnej, do poznania zarówno gospodarczej, jak i społecznej struktury królewskiego przedsiębiorstwa (por. Keckowa 1963: VII).

Celem niniejszego artykułu jest wskazanie, na wybranych przykładach, najważniejszych tendencji nazwotwórczych w tak specyficznym zbiorze onimów, jakim są nazwy własne podziemnych wyrobisk. Pomocne w ustalaniu bądź uzupełnieniu informacji na temat zgromadzonych nazw okazały się monografie turystyczne, przewodniki, opracowania historyczne, w tym spisy chronologiczne dawnych żupników w Polsce Hieronima Łabęckiego, oraz artykuły zamieszczone w lokalnej prasie, poświęcone wiadomościom na temat kopalni soli Bochni i Wieliczki¹.

Przez pojęcie *wyrobisko* rozumiem, za SJPD, 'miejsce, z którego wybrano kopalinę; także każdy chodnik, szyb, sztolnia itp. znajdujące się w kopalni'. Zdaniem Tomasza Migdasa, dyrektora technicznego kopalni soli w Bochni:

Wyrobiska górnicze spełniały w kopalni różnorodne funkcje. Były więc szyby służące do udostępniania złoża, szybiki łączące różne poziomy oraz skracające różne drogi transportowe i komory eksploatacyjne. Większość z nich pełni kilka funkcji jednocześnie, bowiem szyb to także droga dopływu bądź wypływu powietrza z kopalni, zjazdu załogi albo transportu materiałów (Migdas 2011: 23).

W analizowanym materiale źródłowym wszystkie nazwy własne są wyróżnione cudzysłowem. Nie ma więc wątpliwości, co uznawano za nazwę własną. Większości z analizowanych nazw własnych wyrobisk towarzyszą rzeczowniki pospolite określające typ danego obiektu w przestrzeni kopalni, jak *szyb* 'otwór prowadzący z powierzchni w głąb kopalni', *szybik* 'szyb kopalniany o niewielkim przekroju', *komora* 'miejsce w kopalni, powstałe po eksploatacji soli', 'skład soli przeznaczonej na sprzedaż'² oraz *piec* 'chodnik poszukiwawczy w kopalni soli, do którego, ze względu na długość, ograniczony był dostęp świeżego powietrza': *Od szybika „Cygler” pod szyb „Regis” wymierzyło się drózek 20. Kiedy zaś na kopienie sól odwalona będzie w piec ku „Boczońcowi, rachuje się walenia od szybika dróзка 1* (s. 110); *„Wołczyn”. Z komory głębszej „Wołczyn” z zrzucaniem i odwalaniem pod szybik dróзка 1. Z komory średniej „Wołczyn” aż pod szybik dróзка 1* (s. 111); *Z komory nowej „Blum” wymierzyło się pod szyb „Danielowiec” drózek 19. Videlicet sprzed komory „Blum” aż do kieratu nad szybikiem „Steinhauser”, dla wielkiego pagórka, drózek 12, stąd do kieratu przedborskiego drózek 2, z tego miejsca aż pod szyb „Danielowiec”, dla pieca błotnego i ciasności, drózek 5* (s. 112); *Kiedy się zaś do pieca*

¹ Niezwykle pomocne okazały się również wskazówki udzielone mi przez Panią mgr Małgorzatę Międzobrodzką, historyka i kustosa Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka.

² W analizowanych instrukcjach dość licznie reprezentowane są nazwy komór w znaczeniu 'składów solnych'; w komorach tych funkcjonował pobór opłat – były to „komory celne” lub magazyny solne. Łączą się one zawsze z przydawką wskazującą na nazwę miejscowości, w której odbywała się dystrybucja soli, stąd np. *komora: bydgoska, kalwaryjska, modlińska, płocka, praska, solecka*.

„Aleksandrowic” odwala, rachuje się z komory „Feliks” aż w piec do „Aleksandrowic” drózek 10, stamtąd znowu się wracając aż do szybika dróży 2 (s. 112).

Jednocześnie w tekstach instrukcji pojawiają się nazwy pozbawione członu określającego, zawierające sam człon wyróżniający, np.: *Kiedy się zaś po drodze na kopienie odwala, rachuje się od „Drozdowic” aż do „Czaśnik” drózek 3, stamtąd aż do „Stanisławic” drózek 2, od „Stanisławic” w piec do „Kręcın” drózek 2, stamtąd aż pod szyb „Danielowic” drózek 3 (s. 111); Z „Krupińskiego” bliższego z oprawy na „Ratusz” alias przed stajnię 7, do szyb 6 (s. 33); „Z Lizaka”, „Jelenia” na „Tanecznicę” dalszą drog 4, bliższą 3 (s. 33); *Kiedy zaś z drogi na kopienie odwala na stronę, tedy się rachuje: od szybika do wrót „Adamowie” drózek 8, stamtąd aż przed obraz Christi Domini drózek 4, stamtąd pod szyb „Janina” drózek 4 (s. 112); Do spuszczenia tyłuż beczek szybem „Sutoris” na szybiki „Regis” pod „Ważyzna: łou kęsy 9. Gdy zaś będą spuszczać pod „Misiury” bliżej, tedy do 160 beczek łou kęsy 7 (s. 132).**

W materiale źródłowym najliczniejszą grupę stanowią nazwy, które upamiętniają osoby związane z działalnością żup krakowskich, ich podstawą bowiem są imiona i nazwiska administratorów, dzierżawców żup, właścicieli spółek warzelniczych bądź samych żupników, podżupków i innych górników salinarnych. Główną tendencją nazwotwórczą widoczną w zgromadzonych onimach jest bezpośrednie przenoszenie antropozymu na dany obiekt przestrzeni żupnej, czyli zjawisko transnimityzacji.

W zebrany zbiórce nazw dominują nazwy utworzone od nazwisk. Dotyczą one: komór, np.: *Borlach* od nazwiska Jana Gotfrida Borlacha³, *Cygler* – od nazwiska F. Cyglera⁴, *Czartoryski* – od nazwiska Kazimierza Czartoryskiego⁵, *Morsztyn* – od nazwiska Jana Morsztyna⁶, *Szembek* – od nazwiska Stanisława Szembeka⁷; szybów: *Bochner* – od nazwiska Mikołaja Bochnera⁸, *Boner* – od nazwiska Jana Bonera⁹, *Daniłowicz* – od nazwiska Jana Mikołaja Daniłowicza¹⁰; szybików: *Blum* – od nazwiska

³ Jan Gotfryd Borlach – konsyliarz królewski, administrator żup krakowskich; twórca planów wielickiej kopalni i inicjator ważnych dla postępu technicznego przedsięwzięć (por. Keckowa 1963: 181).

⁴ F. Cygler – (ok. 1650) tzw. geometra (mierniczy) żupny, autor map Wieliczki.

⁵ Kazimierz Czartoryski – podcasy litewski, członek sądu skarbowego powołanego przez Augusta II, 1710 r.

⁶ Jan Morsztyn – bachmistrz wielicki (por. Keckowa 1963: 182).

⁷ Stanisław Szembek – żupnik (1634–1640).

⁸ Mikołaj Bochner – mincarz, mieszczanin krakowski, w 1392 r. objął dzierżawę żup z przerwami do roku 1406. Żupnik ten wstawił się w żupach usprawnieniem pracy i zapoczątkowaniem mechanizacji przez wprowadzenie dreptaków (por. Długosz 1958: 140).

⁹ Jan Boner – rajca krakowski; w 1491 r. założył spółkę zajmującą się handlem solą, udzielaniem pożyczek, dostawami dla dworu oraz dzierżawą komór celnych; w latach 1515–1523 pełnił urząd żupnika krakowskiego; Boner zreformował produkcję soli przedstawiając ją na wycinkę fortali zamiast bałwanów (por. Migdas 2012: 24).

¹⁰ Jan Mikołaj Daniłowicz – podskarbi koronny, przewodniczący komisji kopalnianej, która za panowania Zygmunta III zajmowała się porządkowaniem gospodarki kopalnianej; żupnik bocheński w latach 1640–1642 (por. Migdas 2012: 24). Szyb Daniłowicz w 1888 r. został przemianowany na szyb Arcyksięcia Rudolfa z okazji jego wizyty w Wieliczce (por. Charkot, Krzysztofek 2014: 10).

Jana Bluma¹¹, *Gładysz* – od nazwiska Pawła Gładysza¹², *Loiss* – od nazwiska rodziny Loissów¹³, *Mysiur* – od nazwiska Krzysztofa Mysiura¹⁴, *Steinhauser* – od nazwiska Jana Beniamina Steinhausera¹⁵; oraz pieców: *Brühl* – od nazwiska Henryka Brühla¹⁶, *Sułowski* – od nazwiska ks. Stanisława Sułowskiego¹⁷.

W wyniku modyfikacji nazwisk, przez ucięcie części *-in* lub *-owicz*, powstały nazwy *Seraf* oraz *Urban*. Nazwa szybu *Seraf* upamiętnia postać żupnika Mikołaja Serafina z Włoch, staraniem którego w 1442 r. został zgłębiony szyb (por. Międzobrodzka, Krokosz 2013: 88). Nazwa komory *Urban* została nadana zapewne na cześć Wincentego Urbanowicza, „warcabnego, starszego tragarzkiego i rajcę wielickiego” (Keckowa 1963: 184).

W przeważającej liczbie jednostek dochodziło do redukcji części *-ski* w nazwisku. W efekcie powstawały nazwy równokształtne z nazwą miejscowości, od której nazwisko pochodzi. Ten szczególny rodzaj transnimizacji dominował w nazwach komór, np. *Kazanów* – od nazwiska Adama Kazanowskiego, marszałka nadwornego koronnego, administratora żup krakowskich (por. Keckowa 1963: 66); *Kuczków* – od nazwiska Stanisława Kuczkowskiego, żupnika w latach 1596–1601; *Nadachów* – od nazwiska Jana Nadachowskiego, starszego tragarzkiego wielickiego; *Ossolin* – od nazwiska Maksymiliana Ossolińskiego, żupnika (od 1727); *Wążyn* – od nazwiska Andrzeja Wążyńskiego, podżupka bocheńskiego w drugiej połowie XVII wieku (por. Migdas 2012: 25); dotyczył również jednej nazwy szybiku: *Lubomierz* – od nazwiska Sebastiana Lubomirskiego, żupnika bocheńskiego po 1581 r. (por. Migdas 2012: 24).

W wyniku derywacji paradygmatycznej powstała nazwa szybu *Górsko* – od nazwiska Andrzeja Górskiego, podskarbiego koronnego (por. Międzobrodzka, Krokosz 2013: 59).

Kolejną podgrupę nazw pamiątkowych tworzą nazwy, które powstały przez dodanie części nazwotwórczych. Przykładem niech będzie nazwa komory wielickiej *Krupińska*, upamiętniająca sylwetki dwóch zasłużonych dla miasta osób: Klemensa Krupki, teologa, prof. Akademii Krakowskiej, fundatora stypendiów dla wieliczian uczących się w Akademii Krakowskiej, oraz Sebastiana Krupki, rektora Akademii Krakowskiej, proboszcza wielickiego, który zostawił hojny zapis na rzecz kościoła w Wieliczce.

¹¹ Jan Blum – jeden z administratorów żup w czasach saskich.

¹² Paweł Gładysz – podzupek po 1446; był ostatnim bachmistrzem pochodzącym z rodziny Gładyszów (por. Keckowa 1963: 23).

¹³ Szyb Loiss został zgłębiony w latach 1577–1579 dla potrzeb i na koszt działającej od 1572 r. prywatnej spółki warzelniczej Loissów z Torunia (por. Międzobrodzka, Krokosz 2013: 83–84).

¹⁴ Krzysztof Mysiur – górnik pracujący w kopalni bocheńskiej w latach 60. i 70. XVII wieku (por. Migdas 2012: 23).

¹⁵ Jan Beniamin Steinhauser – Konsyliarz Kamery JKM Generalny Inspektor Żup Krakowskich, 1737 (por. Fischer 1962: 157).

¹⁶ Henryk Brühl – minister saski, zarządzał górnictwem i dochodami nadwornymi Augusta III (por. Keckowa 1963: 181).

¹⁷ Ks. Stanisław Sułowski – w latach 1604–1608 żupnik w Wieliczce.

W zebranych materiale wystąpiły również jednostki, które w swej strukturze zawierają postać rozszerzoną przyrostka: *-owski*. Nazwę szybu *Gierasowski* (zwanego *Goryszowskim*¹⁸) należy łączyć z osobą niejakiego Gierasza, mieszczanina krakowskiego, wójta Miechowa po 1290 r., domniemanego bachmistrza, który prawdopodobnie zorganizował i sfinansował zgłębienie szybu ok. 1288 r., uznawanego za najstarszy szyb wydobywczy kopalni wielickiej (por. Międzobrodzka, Krokosz 2013: 96–97; też Piotrowicz 1988: 121).

Wśród omawianych nazw znalazły się także takie, które w swojej strukturze oparte są na nazwiskach, morfologicznie zaś naśladują wzorzec toponimiczny. Formacje te zawierają przyrostek *-owice*, który zatracił swoją wyspecjalizowaną funkcję na rzecz funkcji pamiątkowej (por. Malec 2003: 18), np.: *Drozdowice* – od nazwiska Ignacego Pawła Drozdowicza, sztygara wielickiego; *Grynerowice* – od nazwiska *Gryner* (*Gryjner?*), sztygara wielickiego.

Dla części zebranych nazw pamiątkowych bazę stanowią imiona. W zgromadzonym materiale znalazły się imiona władców. Nazwą szybu wielickiego *Władysław* uczczono postać króla Władysława IV, za panowania którego został zgłębiony szyb (por. Migdas 2012: 24). Warto też wspomnieć o nazwie szybu wielickiego *Janina*. Upamiętnia ona postać króla Jana III Sobieskiego¹⁹, inicjatora wielu przedsięwzięć wydobywczych (por. Międzobrodzka, Krokosz 2013: 95). Jak podają dane historyczne, szyb ten nosił nazwę od osobistego herbu króla²⁰ (por. Międzobrodzka, Krokosz 2013: 95).

Imienne podstawy zawierają także inne jednostki nazewnicze, które upamiętniają osoby związane ze środowiskiem górniczym, jak np. *Bolesław* czy *Feliks*. Brak jednak informacji, do jakich osób się odnoszą. W instrukcjach wśród nazw wyrobisk pojawiło się również imię żeńskie – miano *Izabella* nosi jedna z komór wielickich.

Wśród zebranych nazw własnych wyrobisk utrwaliły się także formacje utworzone od imion świętych. O powstaniu ich zadecydował zapewne czynnik religijny. Nadawanie w kopalniach nazw obiektom imion świętych, jak na przykład liczne nazwy kaplic, wynikało z charakteru pracy wykonywanej przez górników i czyhających na nich licznych zagrożeń (por. Migdas 2011: 23). Miana *Kunegunda Nowa* i *Kunegunda Stara* otrzymały dwa szyby wielickie, które upamiętniają postać patronki górników solnych – św. Kingi, nazywanej również Kunegundą. Imię *Św. Wojciech* nosił jeden z szybików wielickich.

Wśród jednostek odmiennych spotykamy się również z przykładami nazw wyrobisk, powstałych w wyniku modyfikacji imienia przez dodanie do niego członu. Model ten utrwalił się w nazwie szybiku wielickiego *Augustowski*, powstałej

¹⁸ Obiekt ten uznawany jest za najstarszy szyb wydobywczy kopalni wielickiej (por. Jodłowski 1982: 59); nazwa *Goryszowski* uchodzi za zniekształconą, a za poprawną przyjmuje się wersję *Gierasowski* (por. Piotrowicz 1988: 123).

¹⁹ Z danych historycznych wynika, że król Jan III Sobieski stworzył nowy, bogaty rejon wydobywczy nazwany *Górami Janińskimi* (por. Międzobrodzka, Krokosz 2013: 95).

²⁰ Nie można wykluczyć również innej interpretacji, że nazwa szybu mogła powstać od imienia panującego wówczas króla Jana III Sobieskiego – por. Wieliczka. Solne Miasto, <https://www.wieliczka.eu/pl/201129/61620/aktualnosci.html> (dostęp: 8.07.2021); byłaby to więc nazwa derywowana od imienia *Jan* z sufiksem *-ina*.

od imienia króla Augusta III Sasa²¹. Wśród zebranych nazw wystąpiła także nazwa *Adamów*, o charakterze dzierżawczo-pamiątkowym, utworzona za pomocą przyrostka *-ów*. W przypadku tej nazwy możemy mówić o podwójnej motywacji. W kontekście wielości nazw pamiątkowych można dopuścić interpretację, iż nazwa wyrobiska mogła powstać od imienia górnika salinarnego i zostać utworzona na wzór nazwy miejscowej. Możliwa jest oczywiście druga interpretacja, że nazwa ta została przeniesiona od nazwy miejscowości (wsi) *Adamów*, z której mógł pochodzić górnik salinarny pracujący w żupach krakowskich.

Inny typ nazwotwórczy reprezentuje nazwa szybu *Sutoris*²², upamiętniająca organizację, z którą związana była jedna z żup, a mianowicie cech szewców (por. Wojnarski 1967: 37), „który w XVI w. posiadał znaczne udziały w dochodach z tego szybu, będąc wówczas jedną z najliczniejszych i najbogatszych korporacji działających w Bochni” (Migdas 2012: 22).

Grupę nazw pamiątkowych zamyka nazwa najstarszego szybu górniczego wielickiej kopalni *Regis*, zwanego *Królewskim*, którego historia wiąże się z jego właścicielem, królem Kazimierzem Wielkim. Szyb ten powstał bowiem na polecenie tego władcy²³. Król pragnął wszechstronnie ulepszyć gospodarkę salinarną, maksymalnie podnieść produkcję i znaleźć dla polskiej soli jak najliczniejsze rynki zbytu.

W badanym zbiorze znalazły się także przykłady, w których nazwa wyrobiska jest tożsama z nazwą miejscową, np.: *Aleksandrowice* (powiat krakowski²⁴), *Frydrychowice* (powiat wadowicki), *Janowice* (powiat wielicki), *Michałowice* (powiat krakowski), *Pawlikowice* (powiat wielicki), *Liszki* (powiat krakowski), *Piotrowice* (powiat wadowicki), *Stanisławice* (powiat bocheński), *Sułów* (powiat wielicki), *Wojnicz Stary* (powiat tarnowski), *Tarnów*. Nazwy te dotyczą wielickich nazw wyrobisk (komór solnych).

²¹ Z tym samym modelem spotykamy się w przypadku nazwy *Gieraszwowski*.

²² „Zwany inaczej Szewczy, Szewcza Góra (pierwsza wzmianka źródłowa z 1397 r.). Uważany za jeden z pierwszych szybów bocheńskich, wybity w połowie XIII w. Legenda powiada, że właśnie na tym miejscu miał mieć miejsce cud znalezienia soli przez księżną Kingę. Lokalizuje to nadzwyczajne wydarzenie w ogrodzie pewnego szewca (szewc to w języku łacińskim *sutor*, stąd rzekomo nazwa szybu). Okazuje się, że ma bardziej prozaiczne pochodzenie. W XVI w. znacznymi udziałami w dochodach z szybu dysponował cech szewców – jedna z najzamożniejszych korporacji rzemieślniczych działających wówczas w Bochni. Pierwotna głębokość szybu nie przekraczała 60-70 metrów, czyli dzisiejszego pierwszego poziomu kopalni o nazwie Danielowiec. W XIV i XV w. *Sutoris* należał do głównych szybów wydobywanych kopalni bocheńskiej. W następnym stuleciu utracił jednakże to znaczenie w związku z zakończeniem eksploatacji łatwiej dostępnych pokładów, wskutek ograniczeń ówczesnej techniki wydobywczej. Do głębiej położonych złóż sięgnięto dopiero w XVIII w., stąd przez następne kilkadziesiąt lat szybem *Sutoris* znów zaczęto wydobywać znaczne ilości soli. W 1830 r. osiągnięto przy jego pomocy poziom August (176 m) stanowiący dziś istotny fragment podziemnej trasy turystycznej” (Bochnia. Miasto Soli, *Szyb Sutoris*, <http://bochnia.eu/turystyka/przewodnik-po-miescie/spacery-i-wycieczki-3/nacl-bochenski-szlak-solny-na-swiecie-im-swietej-kingi/szyb-sutoris> (dostęp: 6.04.2021)).

²³ Kopalnia Soli „Wieliczka”, *Szyb Regis – szyb górniczy o niezwyklej historii*, <https://www.kopalnia.pl/kopalnia-wiedzy/szyb-regis-szyb-gorniczny-o-niezwyklej-historii-kc47> (dostęp: 6.04.2021).

²⁴ Przyjmuję stary podział województw.

W grupie tej wystąpiły także nazwy, w której toponim odsyła do miejsca pochodzenia danego żupnika bądź dzierżawcy. Przykładem niech będzie nazwa szybu bocheńskiego *Florencja*, zwanego również *Florenckim* bądź *Floris*, która odsyła do miejsca pochodzenia żupnika Antoniego z Florencji. W 1428 r. otrzymał on pozwolenie na wybite szybu od króla Władysława Jagiełły podczas wizyty monarchy w Bochni (por. Migdas 2012: 23). Wiadomo bowiem, iż pierwszymi żupnikami na terenie Wieliczki i Bochni byli w głównej mierze Włosi, Węgrzy lub Czesi, jako obznajmieni z górnictwem; byli też i kupcy, których zadaniem było szukanie rynków zbytu dla polskiej soli (por. Warcholik 1952: 15). Podobne zjawisko notujemy w przypadku nazwy komory wielickiej *Jaroszyn* – powstałej od miejsca pochodzenia Juliusza Ferdynanda z Jaroszyna, dzierżawcy żup.

Analizowane instrukcje górnicze poświadczają także przykład jednostki nazewnictwa, wykraczającej poza wymienione klasy. Przykładem jest nazwa komory *Pieskowa Skała* z 1669 roku. Swoją nazwę prawdopodobnie zawdzięcza Janowi Wielopolskiemu, dawnemu właścicielowi zamku Pieskowa Skała, żupnikowi kopalni soli w Wieliczce²⁵.

Ogląd pozostałego materiału onimicznego wskazuje, że na tworzenie nazw miały także wpływ inne czynniki. Jednym z nich jest relacja przestrzenna z innym obiektem występującym w przestrzeni żupnej, takim jak komora, kaszt ‘rodzaj drewnianego rusztowania podtrzymującego stropy wyrobisk kopalnianych’, kierat ‘urządzenie służące do wyciągania z głębi kopalni ciężarów, np. brył solnych’ czy zbiornik wodny, stąd nazwy typu: *Zakomorze*, *Zakaście*, *Zakieracie*, *Zawodzie*. Jedna z nazw *Podmoście* nawiązuje do tradycyjnego sposobu wydobywania soli, polegającego na budowie pomostów służących do urabiania soli w wyższych partiach żupy bocheńskiej (inaczej niż np. odbijanie bałwanów) (por. Migdas 2011: 23).

Nazwy te pod względem strukturalnym tworzą typowe dla toponimii nazwy utworzone od wyrazów przyimkowych za pomocą derywacji paradygmatycznej. Z lektury instrukcji wynika, że dotyczą one nazw komór solnych.

Na położenie wobec innego obiektu wskazuje zlatynizowana nazwa szybu bocheńskiego – *Campi* (od *campus* ‘pole’) lub *Polny*. Szyb ten został zgłębniony poza miastem (por. Wojnarski 1967: 37).

Część z nazw wyrobisk odnosi się do funkcji, jaką szyby pełniły w żupach. Przykładem niech będzie nazwa *Wodna Góra* (też: *Góra Wodna*) bądź *Surowicza Góra* – szyb ten służył do wciągania solanki i odwadniania kopalni, „był głównym szybem podającym na powierzchnię wody kopalniane (słoną wodę) w zaczepionych do liny kieratu bulgach – specjalnych worach zszytych z dwóch skór wołowych – lub drewnianych cebrach” (Międzobrodzka, Krokosz 2013: 81). Interesująca jest motywacja powstania nazwy komory wielickiej *Holzbring*, która pierwotnie nazywała się *Witów*. Nazwa powstała ze zbitki niemieckich słów *holz* ‘drewno’ oraz *bringen* ‘dawać, podawać’. Jak podają Józef Charkot i Marek Skubisz, „może ona wiązać się z opuszczaniem szybikiem (podawaniem) dużej ilości drewna do zabezpieczenia kasztami innej komory” (Charkot, Skubisz 2018: 4).

²⁵ Kopalnia Soli „Wieliczka”, *Komora Pieskowa Skała. Komora ku pamięci Jana Wielopolskiego*, <https://www.kopalnia.pl/kopalnia-wiedzy/komora-pieskowa-skala-komora-ku-pamieci-jana-wielopolskiego> (dostęp: 6.04.2021).

Na uwagę zasługuje zlatynizowana nazwa szybu *Gazaris*, który ze względu na silne zawodnienie służył jako główny dostawca solanki dla karbarii, czyli warzelni mieszczących się w szopach obok szybu (*gaza* 'szopa', wieża warzelnicza lub sama warzelnia)²⁶.

Inne nazwy wyrobisk są motywowane właściwościami fizjograficznymi. Nazwy te nadawane były prawdopodobnie przez samych górników (por. Jaworski, Kurowski, Kurowski 1984: 86), którzy, „bijąc kolejne wyrobiska, nierzadko zmagali się z licznymi przeszkodami” (Migdas 2011: 23), jak np. praca na grzańskim, zawodnionym terenie, w zadymieniu, stąd nazwy *Bagna Nowe*, *Śmierdziuch* czy *Durszlak* – nazwa szybu, która „obrazuje jego stan – w wielu miejscach przeciekający, a zarazem charakteryzuje teren, w jakim został wybity” (Migdas 2011: 23). Służył on głównie celom wentylacyjnym (por. Piotrowicz 1988: 149).

Najmniej liczną grupę tworzą nazwy o charakterze sytuacyjnym: *Boża Wola* to nazwa szybu powstałego w miejscu innego, który kiedyś spłonął. Na uwagę zasługują jeszcze dwie nazwy o charakterze metaforycznym: nazwa komory wielickiej – *Gospoda* i nazwa komory bocheńskiej – *Karczma*. Na stronie kopalni soli w Wieliczce czytamy, jaka mogła być prawdopodobna przyczyna powstania tej nazwy:

Z czym kojarzą się beczki? Z piwem lub winem, oczywiście! Z kolei alkohol przywodzi na myśl czas spędzany w gospodzie, do której dawni górnicy wpadali, aby odpocząć po codziennej pracy. Widok beczek do transportu soli, które składowano właśnie w tej komorze, mógł stać się dla górników tematem żartów i luźnych skojarzeń. Być może w ten właśnie sposób powstała używana do dzisiaj nazwa: Komora Gospoda²⁷.

Można przypuszczać, że analogicznie została utworzona przywołana nazwa komory bocheńskiej o nazwie *Karczma*.

Na koniec warto zwrócić uwagę na jeszcze dwie nazwy kulturowe. Pierwsza to nazwa komory bocheńskiej o nazwie *Ratusz*, która jest świadectwem ważnej roli, jaką w postrzeganiu podziemnej rzeczywistości odgrywały obiekty powierzchniowe. Ratusz bowiem jako miejsce siedziby władz administracyjnych był obok zamku żupnego w XV i XVI wieku jedyną budowlą w mieście, w której odbywało się wydawanie wycinanej soli rajcom z Krakowa. Ze wzmianek źródłowych dowiadujemy się, że jego budowa przypada na czasy króla Kazimierza Wielkiego, który wspierał rozwój salinarnej Bochni. Podobną motywacją odznacza się nazwa szybu *Targ*, która również może pełnić funkcję pamiątkową. Szyb o wspomnianej nazwie położony był bowiem w miejscu, gdzie handlowano solą.

Przedstawione nazwy własne wyrobisk to zaledwie część zebranego zasobu nazw udokumentowanego w instrukcjach górniczych z okresu XVI–XVIII w. Wśród analizowanych nazw dominującą grupę stanowią nazwy pamiątkowe, dla których

²⁶ Wieże warzelnicze skupiały się dookoła prastarego szybu, który właśnie od nich w XVII wieku wziął swoją nazwę.

²⁷ Kopalnia Soli „Wieliczka”, *Komory – pomieszczenia wydrążone w solnej skale*, <https://www.kopalnia.pl/turysta-indywidualny/o-kopalni/komory-pomieszczenia-wydrazonew-solnej-skale> (dostęp: 6.04.2021).

podstawę stanowią antroponimy – nazwiska, imiona. Wiązało się to zapewne z tym, jak zaznacza Józef Piotrowicz, że już w średniowieczu „utartym obyczajem nazwa szybu wskazywała na jego twórcę” (Piotrowicz 1988: 124). Mniej licznie dokumentowane są nazwy, które lokalizują obiekt, wskazują na funkcje w żupie, odnoszą się do właściwości fizjograficznych. W materiale wystąpiły również nazwy o charakterze kulturowym oraz metaforycznym.

Niestety, motywacji wielu z zarejestrowanych nazw nie da się w sposób pewny ustalić (np. *Suka*, *Czaśnik*, *Tanecznicza*, *Winnica*, *Zapiłacie*, *Zjawienie*). Na tę kwestię zwracają uwagę również historycy. W jednej z monografii poświęconej kopalni bocheńskiej czytamy:

Na wszystkich poziomach spotykamy się z różnymi nazwami części kopalni, komór, chodników. Zastanawia żywa wyobraźnia górnika, który trafnie nadawał odpowiednio przystosowane nazwy. Nie wszystkie umiemy sobie dziś wytłumaczyć, prawdopodobnie nie przyczyna dawno zanikła, ale nazwa została (Warcholik 1952: 21).

Przywołane źródła dokumentują zarówno nazwy własne obiektów istniejących, jak i tych, które przestały być użytkowane lub zostały zasypane. Obecnie o wielu z nich przypominają jedynie tablice informacyjne.

Tekst źródłowy

Instrukcje górnicze dla żup krakowskich z XVI–XVIII wieku, 1963, oprac. A. Keckowa, Wrocław.

Rozwiązanie skrótów

SJPD – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. I–XI, Warszawa 1958–1969.

Bibliografia

- Charkot J., Krzysztofek D., 2014, *Dzieje szybu Daniłowicza*, „Studia i Materiały do dziejów Żup Solnych w Polsce” XXIX, s. 7–32.
- Charkot J., Skubisz M., 2018, *Studium historyczno-konserwatorskie komory Holzbring i chodnika bez nazwy na poziomie I i w kopalni soli Wieliczka*, Wieliczka.
- Data K., 2016, *Kulturowe uwarunkowania nazw ulic – tradycja i zmiana*, „Język a Kultura”, t. XXVI, s. 81–96.
- Długosz A., 1958, *Wieliczka. Magnum sal jako zabytek kultury materialnej*, Warszawa.
- Doroszewski W., 1958–1969, *Słownik języka polskiego*, t. I–XI, Warszawa.
- Fischer S., 1962, *Dzieje bocheńskiej żupy solnej*, Warszawa.
- Horyń E., 2016, *Źródła do dziejów leksyki górnictwa solnego w Polsce*, [w:] *Dialog z tradycją*, t. 5, *Językowe dziedzictwo kultury materialnej*, red. E. Młynarczyk, E. Horyń, Kraków, s. 35–47.
- Horyń E., 2018, *Słownictwo z zakresu górnictwa solnego XVI–XVIII wieku na tle polszczyzny ogólnej*, Kraków.

- Horyń E., 2020, *Prasoł i tołpa, czyli o dwóch zapożyczeniach wschodniosłowiańskich w dawnym profesjolekcie górnictwa solnego*, [w:] *Tradycja i nowoczesność: z zagadnień języka i literatury Słowian Wschodnich*, t. 2, red. A. Kotkiewicz, B. Ostrowski, M. Knurowska, M. Mazuś, Kraków, s. 98–106.
- Jaworski W., Kurowski P., Kurowski R., 1984, *Charakterystyka zabytkowych wyrobisk kopalni soli w Wieliczce*, „*Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce*” XIII, s. 17–105.
- Jodłowski A., 1982, *Szyb Goryszowski w Wieliczce w świetle wstępnych badań archeologicznych*, „*Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce*” XI, s. 53–99.
- Keckowa A., 1963, *Wstęp*, [w:] *Instrukcje górnicze dla żup krakowskich z XVI–XVIII wieku*, opr. A. Keckowa, Wrocław, s. VII–XV.
- Keckowa A., 1969, *Żupy krakowskie w XVI–XVIII w. (do 1772 r.)*, Wrocław.
- Malec M., 2003, *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski*, Warszawa.
- Międzobrodzka M., Krokosz P., 2013, *Górnicza Wieliczka. Przewodnik po mieście*, Wieliczka.
- Migdas T., 2011, *Płaszczce, Śmierdziuchy. Błagaj, cz. 1. W kręgu nazewnictwa podziemnych wyrobisk kopalni soli w Bochni*, „*Wiadomości Bocheńskie*”, s. 23–26.
- Migdas T., 2012, *Płaszczce, Śmierdziuchy. Błagaj, cz. 2. W kręgu nazewnictwa podziemnych wyrobisk kopalni soli w Bochni*, „*Wiadomości Bocheńskie*”, s. 22–26.
- Piotrowicz J., 1988, *Żupy Krakowskie w pierwszych wiekach rozwoju od połowy XIII do początków XVI wieku*, [w:] A. Jodłowski, *Dzieje żup krakowskich*, Wieliczka, s. 103–158.
- Walczy Ł., 1994, *Uposażenie Kościoła św. Klemensa w Wieliczce*, „*Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce*” XVIII, s. 53–99.
- Warcholik S., 1952, *Kopalnia soli w Bochni*, Warszawa.
- Wojnarski J., 1967, *Wędrówki po Ziemi Bocheńskiej*, [w:] *Ziemia Bocheńska*, red. K. Sz wajca, Kraków.

Źródła internetowe

- Bochnia. Miasto Soli, *Szyb Sutoris*, <http://bochnia.eu/turystyka/przewodnik-po-mieście/spacery-i-wycieczki-3/nacl-bochenski-szlak-solny-na-swiecie-im-swietej-kingi/szyb-sutoris> (dostęp: 6.04.2021).
- Kopalnia Soli „Wieliczka”, *Komora Pieskowa Skała. Komora ku pamięci Jana Wielopolskiego*, <https://www.kopalnia.pl/kopalnia-wiedzy/komora-pieskowa-skala-komora-ku-pamieci-jana-wielopolskiego> (dostęp: 6.04.2021).
- Kopalnia Soli „Wieliczka”, *Komory – pomieszczenia wydrążone w solnej skale*, <https://www.kopalnia.pl/turysta-indywidualny/o-kopalni/komory-pomieszczenia-wydrążone-w-solnej-skale> (dostęp: 6.04.2021).
- Kopalnia Soli „Wieliczka”, *Szyb Regis – szyb górniczy o niezwykłej historii*, <https://www.kopalnia.pl/kopalnia-wiedzy/szyb-regis-szyb-gorniczy-o-niezwyklej-historii-kc47> (dostęp: 6.04.2021).
- Wieliczka. Solne Miasto, <https://www.wieliczka.eu/pl/201129/61620/aktualnosci.html> (dostęp: 8.07.2021).

Proper names of underground mine workings in Cracow Saltworks (16th-18th centuries)

Abstract

This paper is an attempt at describing proper names of underground salt excavations. Among the analysed terms, the most documented ones are commemorative names, which are based on anthroponyms – surnames and first names. A less numerous group is represented by names related to the location of the objects, point to their functions in the mine, or refer to physiographic features. Moreover, there are names of cultural or metaphorical character. These terms are varied both in terms of motivation and level of formality. The material for analysis comes from the texts of *Instrukcje górnicze dla żup krakowskich z XVI–XVIII wieku*.